

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.221.2:656.61.08
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.05>

ДОПІЛКА В. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0003-2159-6387

ЗАГОРОДНЮК С. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного університету
ORCID: 0000-0003-0108-6953

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА

Анотація. Інтенсивний розвиток суспільних відносин в сфері мореплавства та їх правових регуляторів викликає необхідність з'ясування сутності морського права, правової природи норм, регулюючих ці суспільні відносини.

Міжнародне морське право регулює найбільш важливі правовідносини, що пов'язані з використанням Світового океану. Міжнародний характер правового регулювання обумовлений необхідністю дотримання основних, вихідних положень мореплавства, наприклад, класифікації морських просторів, дотримання безпеки судноплавства тощо. Норми міжнародного морського права, як правило, не мають прямої дії. Порушення міжнародних правил тягне застосування норм внутрішньодержавного законодавства.

Самостійність предмета норм морського права підтверджує наявність його кодифікації (КТМ України). Важливе значення має також визнання міжнародної суспільної необхідності правового регулювання морського судноплавства у формі прийняття морських конвенцій.

Особливість норм морського права перед визначається особливостями об'єкта і суб'єкта правовідносин та політико-економічною потребою, зацікавленістю суспільства у підвищенні правового регулювання зовнішньоекономічних зв'язків України. Морське право регулює певну сферу зовнішньоекономічної діяльності в сфері надання транспортних послуг.

Регулювання суспільних відносин у сфері морського судноплавства іншими джерелами права не підриває основу їхнього регулювання нормами морського права. Суспільні

відносини, які регулюються нормами морського права, можуть викликати знов виникаючі відносини, які вимагають самостійного регулювання.

Сучасне міжнародне морське право є самостійною галуззю міжнародного права, так як воно має об'єктом свого регулювання спеціальне коло суспільних відносин – міжнародні морські відносини. Основними суб'єктами цих відносин є держави – носії широких публічних прав та обов'язків у Світовому океані.

З наукової точки зору всі підгалузі сучасного міжнародного морського права, з одного боку, мають бути гармонійно пов'язані, в рамках саме міжнародного морського права, а з іншого боку, кожна підгалузь має бути синхронізована з підгалуззями інших галузей сучасного міжнародного права.

Ключові слова: безпека мореплавства, норми міжнародного морського права, охорона морських просторів, морські правовідносини, торговельне судноплавство, міжнародні морські конвенції, міжнародно-правова охорона, національне морське право, охорона Світового океану.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо сучасного міжнародного морського права як самостійної галузі міжнародного права. Особливе місце відводиться удосконаленню міжнародного та національного законодавства, зокрема кодифікації основних положень міжнародного мореплавства.

Метою статті є вивчення процесу становлення і розвитку національного законодавства України на основі норм міжнародного права щодо безпеки мореплавства та охорони Світового океану при його використанні.

Стан опрацювання проблематики: дослідженням вказаної проблеми займалися українські вчені, а саме: Додін Є. В., Ківалов С. В., Майданевич С. Б., Огаренко Т., Переверзев С. С., Прусс В. М., Сандюк Г. О., Сікорський О. П., Сергеев Ю. В., Шемякін А. М. та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мореплавства та морської торгівлі перевизначили появу норм, регулюючих правовідносини в цій сфері. Угоди Київської Русі з Візантією містили норми, які визначали правила користування водними просторами; розширювалась діяльність держав у Світовому океані, які не обмежувались морською торгівлею, розвивались морські промисли; разом з цим, це викликало у життя такі негативні явища, як піратство, работоргівля та ін. Тому держави мали розробити міжнародні норми, які б визначали певні правила щодо врегулювання відповідних процесів використання Світового океану.

Розробка таких норм мала бути здійснюватися на основі загально прийнятих правил, які визнавалися всіма державами. Мирне використання морських просторів вимагає розробку державами загально визнаних правил поведінки. Спочатку такі норми містились у національному законодавстві, що у їхньому застосуванні викликало спірні питання з боку інших держав. [1, с. 176].

Необхідність загально визнаних державами правових норм щодо користування Світового океану обумовило появу міжнародних морських конвенцій. Ратифіковані морські конвенції набували загально обов'язкової сили. Морські конвенції трансформувались в національне законодавство певної держави, тобто їх положення були імплементовані в останнє.

Норми міжнародного морського права відображали історичні умови мореплавства. Розповсюдженість морського піратства, необхідність

забезпечення безпечного перевезення пасажирів і вантажів обумовило прийняття Паризької декларації 1856 р., [2] конвенцій, прийнятих Лігою Націй 1921, 1923, 1925 рр. у міжнародному режимі свободи водних сполучень і портів та справедливих умов морської торгівлі. [3].

Стрімкий розвиток морського судноплавства обумовило прийняття міжнародних норм, створення міжнародних морських організацій – IMO Convention 1948. [4].

Міжнародно-правовій охороні безпеки мореплавства сприяло прийняття наступних конвенцій, а саме: щодо пошуку і рятуванню на морі 1979 р., [5] щодо охорони людського життя на морі 1974 р., [6] про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р. [7].

Забезпечення безпеки мореплавства вимагає удосконалення судноплавства, правовим регулюванням якого стали міжнародні Правила про попередження зіткнення суден у морі 1972 р., [8] конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1984 р., [9] про підготовку та дипломування персоналу рибальських суден та несення вахти 1985 р. [10].

Необхідність охорони морських просторів від забруднення обумовила прийняття конвенцій щодо запобігання забруднення моря з суден 1969, 1972, 1973, 1990 рр. [11].

Використання морських просторів у мореплавстві обумовило прийняття Афіньської конвенції про перевезення морем пасажирів та їхнього багажу 1974 р., [12] конвенції ООН про морське перевезення вантажів 1978 р. [13].

Світовий океан є не лише засобом транспортних зв'язків між континентами. В умовах науково-технічної революції з'являються все більш широкі можливості притягнути його економічний потенціал для задоволення потреб людства. Разом з тим, розширення використання морів та океанів пов'язане з появою нових видів діяльності людини у Світовому океані, інтенсивним розвитком торговельного мореплавства. [14, с. 6].

В сучасних умовах на міжнародному рівні вирішені питання правозастосування у сфері безпеки мореплавства, охорони морського середовища, використання Світового океану в морегосподарській діяльності.

Необхідність вирішення на міжнародному рівні більш широкого кола питань, а саме: правового режиму морських просторів, промислів, відповідальності за спричинену шкоду, обумовило їх обговорення на Гаазькій 1930 р., [15] Женевській 1958 р. конвенціях по морському праву. [16].

Однак, прийняття міжнародно-правових актів у різні періоди, їх обумовленість умовами певного часу, невирішених всіх питань, пов'язаних з мореплавством, відсутність систематизації норм, які повинні скласти основу внутрішньодержавного законодавства, вимагає їх кодифікації.

Кодифікація основних положень міжнародного мореплавства у певній мірі сталася з прийняттям Конвенції ООН по морському праву, [17] яку називають Конституцією океанів. Цей документ вирішив основоположне питання – використання різноманітних морських просторів у морегосподарській діяльності, а саме: про територіальне море та прилежну зону, виключну економічну зону, континентальний шельф, відкрите море,

а також безпеку мореплавства, запобігання забрудненню морського середовища тощо.

Основне призначення виокремлення міжнародного морського права у якості самостійної гілки, полягає в його основоположному характері, у більш уважному вивченні відповідних норм, акумуляції нормативного матеріалу.

Міжнародне морське право має особливий предмет правового регулювання – правовідносини, які пов'язані з мореплавством у Світовому океані.

Особливістю джерел морського права є міжнародні угоди і національне (внутрішньодержавне) законодавство.

Акцентування уваги на специфічність предмету у міжнародному і національному морському праві має сприяти оптимальній правозастосовній діяльності.

На основі норм міжнародного права має місце процес становлення і розвитку національного законодавства.

Україна є морською державою. Її прибережна лінія складає 1900 км, вільний вихід у Світовий океан забезпечений водами Чорного та Азовського морів, проливами Босфор та Дарданелли.

Необхідність у незалежній Україні систематизованого морського законодавства обумовили прийняття у 1995 р. Кодексу торговельного мореплавства України. [18] Норми міжнародного і національного морського права регулюють суспільні відносини держав, юридичних та фізичних осіб з приводу використання Світового океану, його дону на ресурсів.

Використання Світового океану здійснюється міжнародним співтовариством. Правова система є основою, на якій будується таке співтовариство, регулюючи широкий спектр використання людством океанів, а саме: судноплавство, пролети під океанами та морями, розвідку та розробку ресурсів, охорону океанічних та морських просторів від забруднення, рибальство.

Морське право регулює суспільні відносини, які виникають в процесі використання Світового океану для торговельного і воєнного мореплавства, рибальського і морського промислу, добування біологічних і мінеральних ресурсів, проведення наукових досліджень тощо. В основі таких відносин полягає принцип свободи відкритого моря, відповідно якого всі держави мають рівні права на користування Світовим океаном. Всі члени суспільства мають рівні соціально-правові відносини у всіх сферах мореплавства.

Морське право підпорядковує соціальні утворення правових суб'єктів: держави, організацій, осіб, а також соціально-правових процесів. Правове регулювання обумовлюється історичною соціальною діяльністю у цій сфері та має вираз у нормативній системі, у практиці її застосування з метою підтримання правопорядку.

Морське право виконує регулятивну, охоронну і виховну функції. Під гарантією примусової сили держави, громадянам надаються рівні права щодо використання Світового океану – регулятивна функція. Охоронна функція знаходить вираз у встановленні санкцій за порушення правової норми. Так, ст. 171 КТМ України забезпечує оплату фрахту при порушенні

умов договору розірванням договору, сплатою половини обумовленого фрахту, плати за простій та відшкодування інших витрат щодо вантажу. [18] Виховна функція забезпечується тим, що норми морського права містять стандарти поведінки людей і виробляють їх певну поведінку у використанні Світового океану.

Норми морського права інтегруються з іншими галузями права, зокрема, встановлюються вимоги до кваліфікації членів екіпажу судна (ст. 51 КТМ України), що вимагає дотримання норм трудового права. [18].

Норми права, у їх взаємодії, об'єднуються в єдиний механізм забезпечення функцій морського права. Підставою такого забезпечення є соціально-нормативний контроль, який полягає у створенні норм морського права (правотворча діяльність) та їх дотриманні (правозастосовна діяльність), що сприяє правопорядку у сфері регулювання правовідносин у сфері мореплавства. [19, с. 14].

Норми морського права, що визначають відносини, які виникають у зв'язку з використанням морських просторів з боку держави і фізичних осіб, встановлюються або міжнародним правом, або законодавством окремих держав. У зв'язку з цим, розрізняють міжнародне морське право і національне морське право. Норми міжнародного морського права визначають правовий стан моря та його частин – відкритого моря, територіальних вод та ін., а також умови користування морем з боку окремих держав.

Міжнародне морське право висуває визнану, обов'язкову для всіх учасників міжнародного спілкування, встановлену міжнародну практику, є сукупністю правил та правовідносин, визначених міжнародними угодами. Міжнародне морське право є міжнародним за своїм змістом, а за джерелом воно залишається національним.

Морське право називають також морським торговельним правом.

Виокремлення використання морських просторів в торговельних цілях складалися історично. Виникнення норм морського торговельного права пов'язане з торговельними відносинами у міждержавній сфері з приводу торгівлі. У зв'язку з тим, що морське торговельне право має як міжнародний, так і національний характер, норми морського торговельного права можна віднести як до міжнародного, так й до національного морського права.

Висновки. Забезпечення безпеки мореплавства вимагає удосконалення судноплавства, що обумовило прийняття міжнародних норм, створення міжнародних морських організацій.

У сучасних умовах на міжнародному рівні вирішуються питання правозастосування у сфері безпеки мореплавства, охорони морського середовища, використання Світового океану в морегосподарській діяльності. Процес становлення і розвитку національного законодавства відбувається на основі норм міжнародного морського права, що обумовлює міжнародно-правову охорону безпеки мореплавства.

Література:

1. Переверзев С. С. Поняття морського права і співвідношення його з законодавством України. *Міжнародне морське право. Чорноморський регіон. Матеріали семінару, 12 – 17 листопада 2001 р.*, Одеса, с. 175–184.

2. Паризька декларація про морську війну: ухвалена 16 квіт. 1856 р. Париж. URL: <https://ihl-databases.icrc.org>
3. Конвенція про свободу транзиту: прийнята Лігою Націй 20 квіт. 1921 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Міжнародна конвенція про тимчасовий імпорт: прийнята Лігою Націй 1923 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Міжнародна опіумна конвенція: прийнята Лігою Націй 1925 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>
4. Convention on the Inter-Governmental Maritime Consultative Organization (IMO Convention): adopted at Geneva on 6 Mar. 1948. *United Nations Treaty Series*. Vol. 289. P. 3.
5. Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі (SAR Convention): ухвалена в Гамбурзі 27 квіт. 1979 р. URL: <https://imo.org>
6. Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі (SAR Convention): ухвалена в Гамбурзі 27 квіт. 1979 р. URL: <https://imo.org>
7. Міжнародна конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (SUA Convention): ухвалена в Римі 10 берез. 1988 р. URL: <https://imo.org>
8. Міжнародні правила запобігання зіткненню суден у морі (COLREGs): ухвалені 20 жовт. 1972 р. Лондон: ІМО, 1977. 52 с.
9. Конвенція Про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1984 р. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (STCW): ухвалена в Лондоні 7 лип. 1978 р. URL: <https://imo.org>
10. Конвенція Про підготовку та дипломуванню персоналу рибальських суден та несення вахти 1985 р. Міжнародна конвенція про підготовку та дипломування персоналу рибальських суден та несення вахти (STCW-F): ухвалена в Лондоні 7 лип. 1995 р. URL: <https://imo.org>
11. Міжнародна конвенція про втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою (Intervention Convention): ухвалена в Лондоні 29 листоп. 1969 р. URL: <https://imo.org>; Міжнародна конвенція щодо запобігання забрудненню з суден (MARPOL 73/78): ухвалена в Лондоні 2 листоп. 1973 р. – із Протоколом 1978 р. URL: <https://imo.org>; Міжнародна конвенція про готовність, реагування та співпрацю при забрудненні нафтою (OPRC) : ухвалена в Лондоні 30 листоп. 1990 р. URL: <https://imo.org>
12. Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їхнього багажу: Конвенція Міжнародної морської організації від 13 груд. 1974 р. URL: zakon.rada.gov.ua
13. Конвенція ООН Конвенція ООН Про морське перевезення вантажів 1978 р. (Гамбурзькі правила) вступила в силу у 1992р. www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/transport_goods/Hamburg_rules.html
14. В. М. Прусс. Забезпечення безпеки міжнародного судноплавства кримінально-правовими методами. Монографія. Одеса: ЛАТСТАР, 2000. 204 с.
15. Гаазька конвенція з деяких питань, що стосуються морського права: ухвалена в Гаазі 12 квіт. 1930 р. URL: <https://treaties.un.org>
16. Женевська конвенція про територіальне море та прилеглу зону: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про відкрите море: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про континентальний шельф: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>
17. Конвенція ООН по морському праву 1982р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-25-grudnya-1996-r-1548-223>

18. Кодекс торговельного мореплавства України. К.: Паливода А.В., 2023, 160 с.
19. Таїсія Огаренко. Структура та функції правової системи. /«Господарство і право». № 5, 2013. С. 12–16.

Dopilka V., Zagorodniuk S. International legal protection of maritime safety

Summary. The intensive development of social relations in the field of maritime navigation and their legal regulators necessitates clarification of the essence of maritime law and the legal nature of the norms regulating these social relations.

International maritime law regulates the most important legal relations related to the use of the World Ocean. The international nature of legal regulation is due to the need to comply with the basic, fundamental provisions of navigation, such as the classification of maritime areas, compliance with navigation safety, etc. The norms of international maritime law, as a rule, do not have direct effect. Violation of international rules entails the application of domestic legislation.

Translated with DeepL.com (free version)The independence of the subject of maritime law norms is confirmed by its codification (Maritime Code of Ukraine). The recognition of the international social need for legal regulation of maritime navigation in the form of the adoption of maritime conventions is also of great importance.

The peculiarity of maritime law norms is determined by the peculiarities of the object and subject of legal relations and the political and economic need and interest of society in improving the legal regulation of Ukraine's foreign economic relations. Maritime law regulates a specific area of foreign economic activity in the field of transport services.

The regulation of social relations in the field of maritime navigation by other sources of law does not undermine the basis of their regulation by the norms of maritime law. Social relations regulated by the norms of maritime law may give rise to new relations that require independent regulation.

Modern international maritime law is an independent branch of international law, as it regulates a specific sphere of social relations – international maritime relations. The main subjects of these relations are states – bearers of broad public rights and obligations in the World Ocean.

From a scientific point of view, all sub-branches of modern international maritime law, on the one hand, must be harmoniously linked within the framework of international maritime law itself, and on the other hand, each sub-branch must be synchronized with the sub-branches of other branches of modern international law.

Key words: maritime safety, norms of international maritime law, protection of maritime spaces, maritime legal relations, merchant shipping, international maritime conventions, international legal protection, national maritime law, protection of the World Ocean.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0